

ІКТ та розвиток читацьких умінь на уроках української літератури // Вітражі: Збірник матеріалів викладацько-студентських наукових семінарів. – Житомир, 2011. – С.27-33.

УДК 373.54

Усатий Андрій В'ячеславович; кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

ІКТ та розвиток читацьких умінь на уроках української літератури

У статті розглядаються закономірності формування читацьких умінь старшокласників, які удосконалюються в процесі впровадження в навчання інформаційно-комунікативних технологій, необхідних для розуміння й осягнення змісту художніх творів української літератури. Головна їх мета - зацікавити учнів читанням художнього твору, в процесі чого формується читацькі уміння: учні навчаються аналізувати твір, розуміти його у розвитку літературного процесу, з'ясовувати позицію автора і сприймання ним епохи, бути компетентним в галузі сприймання та аналізу художніх текстів, а також текстів різних жанрів тощо. За допомогою ІКТ набувають певні теоретичні знання з подальшим застосуванням їх на практиці.

Ключові слова: читацькі уміння, сприймання, презентації, відеоряд, пізнання, творчі здібності.

В час, коли жодна сучасна людина і дня не може обійтися без комп'ютера, коли будь-яку інформацію, яка цікавить її, можна знайти в мережі Інтернет, процес навчання не можна відокремлювати від цих наукових технологій. Зокрема, цикл шкільних гуманітарних дисциплін. Використання мультимедійного проектора може помітно підвищувати пізнавальну активність учнів у процесі вивчення твору за рахунок збільшення наочності та емоційної насиченості (анімація, звук, відео та інші мультимедійні ефекти). Коли вчитель або учень розробляє мультимедійний дидактичний матеріал, він може використовувати доступний йому матеріал, особливо актуальним є регіональний краєзнавчий матеріал, що посилює виховний момент уроку.

Інформаційно-комунікаційні технології навчання досить перспективні для підвищення творчої активності учнів, бо він відходить від позиції об'єкта навчання, отримувача готової навчальної інформації, стає активним суб'єктом навчання, може самостійно здобувати необхідну інформацію і навіть вміти винайти, сконструювати необхідні для цього способи дій. Водночас за всіх позитивних аспектів потрібно відзначити, що нині методика використання інформаційно-комунікативних технологій у викладанні української літератури перебуває на стані становлення, а її актуальність у нашому суспільстві щоденно зростає.

Хоча існує реальна загроза перетворення викладання української літератури на формальне механічне відтворення фактів з використанням ефектного відеоряду або презентації, що створює загрозу в осягненні такого виду мистецтва, як література, яка всю красу передає через слово. Часто величезний вибір матеріалу та ілюстрацій в Інтернеті й на компакт-дисках у ході підготовки до уроку призводить до необґрунтованого збільшення його кількості на шкоду іншим формам роботи. Подібні уроки перетворюються в монолог учителя, або учня, втрачається процес учіння, коли працює не одна людина, а весь колектив. У цій ситуації важливо використовувати комп'ютерні технології не тільки як наочний посібник певною кількістю ілюстрацій, а й повинно існувати живе слово, здійснюватися розвиток мовлення, уміння складати логічні схеми, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, закономірності подій і явищ громадського життя.

Важливо на уроках української літератури зберегти проблемні уроки з елементами дискусії, диспутів. Загалом, усі прийоми, які успішно розроблені в нашій дидактиці, не повинні бути відкинуті й забуті, а якісно поліпшені та ефективніше використані з метою підвищення пізнавальної активності учнів на уроках. Одним із засобів цього процесу якраз і є впровадження сучасних комп'ютерних технологій на уроці.

Забезпечення літературно-естетичного розвитку учнів у процесі вивчення художніх творів у IX - XI класах здійснювався відповідно до закономірностей методики, педагогіки та психології, а ІКТ повинно виступати як додаткові технології навчання. Для розвитку читацьких умінь було:

- здійснено опору на читацькі вміння учнів, сформовані в основній школі;
- враховано психологічні особливості сприймання художніх літературних творів старшокласниками;
- забезпечено розуміння учнями літератури як мистецтва слова;
- увагу учнів спрямовано на сприйняття образної конкретності й образного узагальнення, характерних мистецтву;
- розроблено методичну систему формування читацьких умінь у старшокласників, яка ґрунтується на застосуванні евристичної бесіди в усіх її виявах, визначенні спільно з учнями проблемних питань для обговорення твору, дискусії з полемікою та без неї, інтерактивних методах, виконанні учнями дослідницьких завдань, застосуванні групової й індивідуальної пошукової діяльності та впровадження в процес навчання ІКТ.

Організація вивчення художнього твору будувалася так, щоб у системі навчальних дій, на які учнів спрямували їхні власні запитання й завдання, вироблялася відповідна система знань і вмінь.

Основною ідеєю навчання було сприйняття тексту учнями:

- *глобальна*, коли зрозуміло, про що йдеться в ньому, яка його основна думка;
- *докладна*, коли усвідомлено тільки основний зміст тексту;

- *критична*, коли вироблено власний погляд на те, про що йдеться в тексті, а також „настанова на активне сприймання тексту: теми та основної думки...; чому текст має такий заголовок і т. ін.” [5, с. 6].

Перед учнями системно ставилися завдання, які спонукали їх знаходити відповідь на запитання: для чого, з якою метою автор використовує той чи інший образ, прийом; що допомагало в розгляді і сприйнятті цілісної художньої структури тощо. Такі й подібні завдання сприяли формуванню читацьких умінь учнів. Кінцевою метою навчання була підготовка творчого читача, здатного самостійно сприймати твір відповідно до авторської позиції.

Формування читацьких умінь не може здійснюватись ізольовано від досвіду, а отже, і без набутих знань. Звідси стає зрозумілим, що, чим багатший життєвий досвід учня, тим глибше і вдумливіше стає його процес читання, який ґрунтується на всебічних знаннях, і тим результативнішим стає процес осягнення твору в цілому. Відомо, що знання є першоосновою формування вмінь. Щоб уміти щось робити, людина повинна знати сам процес. Як відомо, процес формування читацьких умінь проходить поетапно – від простіших до складніших, глибших, змістовніших понять. Уміння, сформовані на основі знань, основних життєвих фактів письменника, опорних понять про літературні напрями, історичні, суспільно-політичні події, морально-естетичні погляди героїв, позицію автора тощо, сприяють перетворенню конкретних знань у світоглядну позицію. Знання ґрунтуються на вмінні застосовувати їх у конкретній ситуації, у нашій – це вміння прочитати художній твір, проникнути в його зміст, збагнути авторську позицію в характеристиці епохи, героїв, подій, дати власну оцінку твору.

Спираючись на практику вивчення художньої літератури в старших класах, переконуємося, що зв'язок знань і вмінь у навчальному процесі не лише активізує читацькі інтереси старшокласників, але й стимулює їх до глибшого осмислення тексту, проникнення в задум письменника, крізь призму суспільно-політичного й морально-естетичного сприймання, трактування образів-персонажів, а також розвитку літературно-творчих здібностей школярів, формування в них бажання поділитися враженнями від прочитаного, висловити свою оцінку щодо прочитаного, послухати іншу, подискутувати, створити наочний матеріал, який буде переконувати суперників до цільності висловленої точки зору з того чи іншого приводу, в організації і проведенні такої роботи в нагоді стануть ІКТ.

Вивчення літератури ґрунтується на розкритті насамперед її пізнавальної, оцінювальної й естетичної функції та забезпечується розглядом усіх складових твору в їх органічному поєднанні.

Отже, ми намагалися з'ясувати, наскільки свідомо старшокласники ставляться до читання. На запитання „Твори якого змісту вам подобаються більше і чим саме?” школярі відповідали по-різному: „люблю мандрувати разом із письменником”; „учуся в письменників самостійно творити”; „цікаво спостерігати, як кожен митець по-своєму бачить життєві проблеми”; „читаю все повністю, бо цікаво дізнатися, як закінчиться твір”; „вважаю, що

потрібно перечитати все, що написав автор”; „читаю, коли в завданні вчителя міститься характеристика героїв”; „дивлюся, що можна використати в житті...”. Відомо, що сучасні діти люблять будь-яку інформацію шукати в Інтернеті, із застосуванням різних ІКТ. Поклавши потрібну інформацію на комп’ютерні носії, ми зможемо зацікавити учнів, розвинути бажання осягнути художній твір, а вивчивши весь матеріал з певної теми, потім дати відповідь, вміщені на технічні носіях.

Як бачимо, частина старшокласників виявляє стійкий інтерес до мистецтва слова, намагається якомога більше дізнатися; деяких зміст приваблює своєю винятковістю, казковістю, виразністю й точністю передачі автором деталей, за допомогою яких він відтворює життя. Отже, свідоме ставлення до твору пояснюється інтересом учнів до його змісту й художньої форми.

Частина опитаних учнів зазначили, що не люблять читати пейзажі, але читають, якщо вимагають. Своє ставлення до читання вони коментували так: „нецікаво читати”; „краще подивитися кіно, телепередачу”; „важко уявити події й визначити епоху”; „читаю, якщо є час”; „не вистачає терпіння прочитати весь твір”. Таким чином, з’ясовується, що значна частина старшокласників підходить до вивчення твору упереджено, не відчуває його естетичної цінності, не усвідомлює важливості зображувально-виражальних та емоційно-естетичних функцій художнього твору.

Розвиток у школярів розумових здібностей (умінь), необхідних для сприймання конкретного твору, якраз і забезпечується розв’язанням ними завдань і запитань, типових для кожного варіанта роботи з текстом, у процесі якого формуються читацькі вміння вищого рівня, спрямовані на глибоке осмислення змісту твору, вироблення вмінь самостійно робити висновки в нестандартних умовах стосовно конкретного твору. Отже, нам слід привчити учнів працювати з текстом, а вже надалі за допомогою ІКТ здійснювати поетапне вивчення творчості письменника.

Враховуючи стрімкий розвиток науково-технічної інформативності, застосування окремих форм і методів навчання літератури має „поступитися місцем цілісним педагогічним технологіям загалом і технологіям навчання зокрема” [4, с. 9].

Як бачимо, нові технології навчання обумовлені новими підходами й до вивчення літератури. Ідеї психологічного розвитку учнів, розроблені Ж. Піаже, Л. Виготським, поглиблені й удосконалені Г. Костюком, а також концепція проектного навчання, запропонована В. Паламарчук, мають для нашої розвідки фундаментальне значення.

Аналізуючи систему роботи над літературним твором, виділяємо основні етапи роботи, методи й прийоми, які забезпечують ефективність процесу формування читацьких умінь старшокласників у процесі вивчення художнього твору.

1. Систематизація, узагальнення теоретико-літературних, історико-культурних та естетичних знань учнів мають орієнтувати читача в історико-культурних особливостях епохи, в умовах якої створювався художній твір,

оскільки будь-яке явище мистецтва, у тому числі й мистецтва слова, виникає на основі певних естетично-культурних традицій, що існують у її межах. „Культура дає код, який дозволяє прочитати, сприйняти, зрозуміти твір” [3, с. 18]. На цьому ж етапі з’ясовуються біографічні відомості про письменника, його світогляд, ідейно-естетичні позиції, які вплинули на задум художнього твору, його проблематику, створення образної системи в широкому розумінні цього поняття.

2. Первинне сприйняття тексту літературного твору в цілому та його окремих елементів у процесі читання, збагачення художніми враженнями, набуттям досвіду як теоретичного, так і практичного. На цьому етапі ще відсутнє глибоке осягнення суті літературного твору, але саме первинне сприйняття (більше на рівні емоцій) характеризується цілісністю читацьких вражень. Тому систематичне збагачення читацького досвіду, яке супроводжується цілеспрямованим формуванням аналітичних умінь, поглиблює це первинне сприймання твору. Проте Т. Браже, не заперечуючи того, що формування вмінь має відбуватись одночасно з читанням і вивченням нових творів, справедливо вважає: „Первинному, безпосередньому враженню від тексту не завжди корисна спрямованість на теоретичне поняття та формування на їх основі умінь” [1, с. 27; 3]. Саме на цьому етапі найбільшою мірою формується вміння емоційно відгукуватися про художній твір, знаходити емоційний лейтмотив, передавати почуття героя й автора засобом виразного читання, добираючи найцікавіші емоційні елементи твору.

3. Виділення структурних елементів твору, проникнення в смисл і значення їх внутрішніх зв’язків. За такого підходу формуються вміння збагнути сюжет твору, простежити його фабулу, дати оцінку образам, осягнувши їх місце й значення у творі, простежити розвиток характеру героя через зображені події.

4. Визначення функціональних особливостей художніх засобів твору, зіставлення художніх образів, ситуацій, в яких вони найповніше проявляють свої моральні якості, з’ясування особливостей авторської позиції.

З метою полегшення процесу навчання було визначено ряд критеріїв для самостійної роботи учнів у процесі навчання як під час класно-урочної роботи, так і в позаурочний час, в основу яких покладено рівень читацьких здібностей, художнього уявлення та зміст навчальної діяльності, а саме:

- здатність учнів критично мислити в процесі аналізу художнього твору, володіння умінням систематизувати навчальний матеріал, узагальнювати його, висловлювати власні судження, аргументувати висловлені думки;

- усвідомлено використовувати здобуті знання з літератури, переносити їх у нові ситуації, висувати гіпотези й намагатися самостійно їх довести; уміння давати оцінку прочитаному та проаналізованому твору, іншому навчальному літературному матеріалу; оцінювати власну навчальну діяльність і діяльність інших (взаємне рецензування, оцінка повноти відповіді, глибини, переконливості аргументації тощо);

– уміння образно мислити й художньо уявляти, використовувати асоціативні зв'язки.

Робота над створенням презентації дозволяє кожному учню бачити себе як людину здатну і компетентну, знайому з сучасними технологіями, яка спроможна по-справжньому оцінити себе, як оцінити і знайти відповіді на створені ситуації у процесі навчання, навчитися конструктивно критикувати та коментувати моменти презентації. Він розвиває спілкування і здатність співпрацювати, можливість пошуку рішень для задачі, розвиває навички дослідження.

Формування читацьких умінь старшокласників згідно з нашою гіпотезою не потребує використання якихось особливо ефектних прийомів і форм роботи. Навпаки, ми прагнули розглядати їх формування, виходячи з традиційних форм і методів вивчення літератури, які склались у школі, не відмовляючись проте від використання новітніх методичних технологій. Іншими словами, для нас важливі не ефективність, показовість у роботі, а навчально-виховна ефективність.

На підсумкових заняттях, де узагальнюються знання про творчість певного письменника, перед учнями постає необхідність на основі конкретних знань про твір, розуміння ролі й особливостей його образів тощо зробити узагальнений висновок про сутність, літературну і громадську значущість творчості письменника або окремих його творів. Такий висновок потребує розвинутого вміння аналізувати й узагальнювати, бачити глибинний смисл художніх творів і водночас ефективно розвиває читацькі вміння. Саме для такої роботи і підійдуть методи: використання ІКТ-інструменти в системі літературної освіти, спрямованих на вдосконалення існуючих технологій через зміцнення дослідження, пошук інформації та аналітичні методи роботи з інформацією навчання. ІКТ-інструменти є ефективним засобом підвищення якості навчання учнів з літератури.

У цьому вірші – ключ до самих основ світорозуміння поета, його світобачення і до загальної картини Всесвіту в його уяві. Новітній міф про всезагальний світлозвук, світлоритм, що творить музику Сонячних кларнетів. Вся природа в творах Тичини живе. Тичину хвилює сила, що дозволяє відродитися з попелу, народитися до нового життя:

“Відродитися через вогонь, через музику, звук, слово, колір...

Бій буде

вогневий!

Сміх буде, плач буде

Перламутровий...

(“Арфами, арфами”)

зрозуміти силу вогню, щоб досягти найвищої вершини, потрібно було прийняти цей бій, бій із самим собою, з традицією, зі спокоєм. Прийняти виклик долі і перемоги і все-таки йти до верхів'я, осяяного сонцем.

Десь краї казкові,

Золоті верхів'я...

Тільки шлях тернистий

Та на ті верхів'я
(“Цвіт в моєму серці”)

Мотиви світла у творчості Павла Тичини неможливо відірвати від музичних мотивів. Вони одне – єдине. Це єдиний світлозвук, який не можна розкласти на складові. Інколи навіть важко зрозуміти, де закінчується музика і починається звук. Вони всюди: їм немає ні кінця, ні початку. Єдиний світлозвук. Молекула Всесвіту [6, с. 62-63].

Коливалася флейтами
Там, де сонце зайшло
(“Пастелі”)
“Моя пісне, вогниста, шалена
(Креше небо і котить свій гнів),
ах, розбийся на світлі акорди,
розридайсь – і затихни, як грім...
(“Там тополі у полі”)

Процес формування читацької компетентності занадто складний, він вимагає постійної уваги до тексту, врахування психологічного стану учня-читача, його естетичного смаку, читацького досвіду.

У цілому можна зробити висновки, що формування читацьких умінь – це формування здатності глибоко сприймати художній твір, співвідносити художній світ, зображений письменником, із реальною дійсністю. В основі його формування має бути система вправ, що спонукає до системи дій, у яких виробляється здатність сприймати глибину художнього світу, відображеного в слові. В сучасному суспільстві, яке не можна уявити без науково-технічного прогресу, без сучасних комп'ютерних технологій саме інноваційні технології стимулюватимуть глибоке і всебічне осмислення змісту художніх образів і текстів в цілому.

Література:

1. *Браже Т. Г.* Проблемы изучения литературы в 9 классе вечерней школы : книга для учителя / Т. Г. Браже. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.
2. *Коцюбинський М.* Твори : в 2 томах / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1988. – Т. 2 : Повісті та оповідання (1907–1912). Статті та нариси / упоряд. і прим. В. А. Зіпи; ред Н. Л. Калениченко. – 1988. – 496 с.
3. *Методология анализа литературного произведения* / [за ред Ю. Б. Борева]. – М. : Наука, 1988. – 347 с.
4. *Освітні технології* : [навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Костенко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
5. *Скуратівський Л. В.* Українська мова. Збірник текстів для переказів із творчими завданнями / Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, М. Г. Парфьонов, Л. І. Піскорська. – [2-ге вид.]. – К. : Форум, 2002. – 178 с.

6. Шестипалова Т. Міфологемний код поезій Павла Тичини (на матеріалі віршів “Арфами, арфами” та “Квітчастий луг...”) // Слово і час. – 2001. - № 1. – С. 59-64.